

а й історії місцевого самоврядування, соціального захисту населенню, участі земств в організації охорони здоров'я та ін.

Історія Кременчуцької лікарні О.Т.Богаєвського - це також приклад визнання заслуг і шанобливого ставлення до своїх попередників, зокрема він віддає належне керівнику лікарні у 1873-82 рр. лікарю О.Герасимовичу.

У 1913 р. після непорозуміння із земством з приводу чергових прогресивних започаткувань О.Богаєвський залишив посаду і керівника лікарні, і директора фельдшерсько-акушерської школи. Проте до останніх днів життя лікар О.Богаєвський безоплатно надавав хірургічні консультації.

У 1925 р. громадськість міста широко відзначила 50-річний ювілей діяльності О.Богаєвського у галузі медицини, у цьому ж році перший обласний з'їзд хірургів Лівобережної України у м.Харкові частину своєї роботи присвятив вшануванню визначного хірурга. Помер О.Т.Богаєвський у віці 82 років у грудні 1930 р. та похований на міському цвинтарі.

У 80-ті роки ХХ ст. дискредитуючими діями та публікаціями одного з працівників міського відділу охорони здоров'я ім'я О.Богаєвського було вилучене з історії міста, навіть на урочистостях з нагоди 100-річчя Товариства Кременчуцьких лікарів про нього не згадали.

Вже у часи незалежності України О.Т.Богаєвський посів належне місце у розбудові вітчизняної медицини. Проте ухвала щодо присвоєння вулиці "40 років Жовтня", на якій дотепер знаходиться лікарня, імені доктора О.Богаєвського, прийняте міськрадою ще у 1992 р. так і залишилось на папері.

Отож, проблема творення регіональної історії, а понад це усвідомлення того, що ми є нащадками гідних нашої пам'яті і вшанування особистостей, котрі високопрофесійно, натхненно і талановито виконуючи свій обов'язок, служили Україні, лише на початку вирішення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко С., Воропаєва Т. Мовна ідентичність та національна самосвідомість громадян України //Українознавство.- 2003. Календар-щорічник. -, К.,2002.- С. 128-134; 2.Богаєвський А.Т. Кременчугская губернская земская больница (1804-1912). Исторический очерк и нынешнее ее состояние.- Кременчуг, 1914; 3.Верхратский С.А. Первые городские и уездные врачи и первые больницы на Украине //Сб.очерков истории медицинской науки и здравоохранения на Украине,- К., 1954; 4.Верхратський С.А. Історія медицини. Підручник для медичних інститутів,- К., 1988; 5.Свєселєвський Л.І., Федько В.Т. Богаєвський О.Т. - лікар, громадський діяч,- Кременчук, 1995; 6.Фабрикант М.В. Краткое сведение о жизни и деятельности д-ра медицины А.Т.Богаевского //Труды первого обласного съезда хирургов Левобережной Украины. Научная ассоциация медсантруд.-Харьков, 1925.

С.І.Дровозюк

СІЛЬСЬКІ ВЧИТЕЛІ У КУЛЬТУРНО-ДУХОВНИХ ПРОЦЕСАХ 20-30-Х РР. ХХ ст. (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Після виходу української історичної науки з радянського історіографічного простору, де історія творилася за єдиними канонами імперського центру, перед нею гостро постала проблема пошуку нової історичної парадигми. "Як писати історію?" - ось запитання, яке ставлять перед собою і на яке намагаються дати відповідь чимало сучасних істориків. Осмислення здобутків світової історичної науки та власного досвіду поступово виводить нас з манівців на магістральні шляхи історичного знання. Йдеться насамперед про комплексний, інтегральний підхід, що охоплює не тільки політичну та економічну історію, а й культурно-духовну складову історичного процесу. Саме духовний світ людини як творця історії визначає її сутність, тому перенесення центру уваги на людину відкриває значні перспективи перед шукачами історичної правди. Як слушно зауважив В.Смолій, основний зміст історії є далеко неповним без присутності в ній людини з її запитам та інтересами, думками, віруваннями, страхами, сподіваннями, приватним життям і життям у колективі¹.

У контексті такого підходу набуває актуальності дослідження духовно-культурних процесів, що відбувалися в українському селі у 20-30-х рр. ХХ ст. Активними творцями духовно-культурного середовища в той час були вчителі. Слід сказати, що зосередження уваги на історії села цілком узгоджується з європейськими тенденціями, де "селянознавство" то зглядається як один з пріоритетних напрямів європейської науки². Особливо актуальним є дослідження духовних процесів в українському⁷ селі у період утвердження тоталітарного ладу. Саме прагнення більшовиків опанувати селянського стихією визначило своєрідність і культурно-духовної палітри того часу. Внаслідок соціально-економічних експериментів, ідеологічної експансії та репресивної політики щодо українського селянства в його духовному житті сталися істотні зміни. Комуністичні експерименти призвели до руйнування духовності, що істотно позначилися на історичній долі українського народу.

На сучасному етапі розвитку української історичної науки особливого значення набуває історіографічне дослідження зазначеної проблеми. Науково-теоретичне та практичне значення історіографічного дослідження національно-культурного і духовного життя - зв'язане насамперед з тим, що осмислення історіографічних процесів є необхідною умовою подальшого розвитку української історичної науки. Українські історіографи констатують, що українська історіографія належить до найменш розроблених українстичних наук, вживається певна недооцінка цієї проблематики в історичній науці¹.

Поглиблений історіографічний аналіз національно-культурних та духовних аспектів історії 20-30-х рр. обумовлений також особливим характером та змістом тогочасних суспільних відносин. Метою і засобом тоді скрізь виступала людина: заради досягнення мети - формування " нової радянської людини " - " стару " людину необхідно було або радикально змінити духовно, або знищити фізично. Українське селянство вважалося ворожим самперед тому, що було носієм соціально-психологічних властивостей, які перешкождали сформуванню " нової людини ". Отже, у зазначеній проблемі чітко проглядається людинознавчий аспект. Проблема формування такого соціокультурного генотипу як " радянська людина ", є, на думку О.П.Рєєнта, зовсім неосвоєною царинною¹. Отже, досліджуване питання безпосередньо пов'язане з проблемою національно-культурного та головного життя українського селянства.

Необхідність історіографічного аналізу зазначеної проблеми продиктована також зростанням кількості публікацій з історії України 20-30-х рр., що має ознаки історіографічного " вибуху ". Тому необхідна " інвентаризація " напрацьованого, щоб мати явлення про повноту історичного знання в усіх його компонентах, бачити співвідношення кількісних і якісних параметрів історичного процесу та перспективи його дослідження.

Останні роки позначені активізацією історіографічних досліджень в Україні. Українські історики здійснили історіографічний аналіз соціальних змін і політичних процесів у 20-30-ті рр. (Коцур В.П.)⁵, історії культури (В.Шейко,⁶ молодіжного руху (б.В.Зінко)⁴, розвитку народної освіти (Чирва Ю.І.)⁸, політики українізації (Ващенко І.В.) , міжнародних відносин (Рафальський О.О.)¹⁰, повстанського руху (Мармазова Т.І.)¹¹, інтелігенції (Висовень О.І.)¹² та інших важливих проблем історії міжвоєнного періоду. Вагомим досягненням у розвитку історіографічної думки можна вважати видання підручників та курсів лекцій з історіографії історії України (І.І.Колесник¹³; В.П.Коцур, А.П.Коцур¹⁴; Я.С.Калакура⁴), що написані з нових методологічних позицій. Однак комплексне історіографічне дослідження культурно-духовних процесів, що відбувалися в українському селі у 20-30-х рр. ХХ ст., ще не здійснене.

Мета даної історіографічної розвідки - з'ясувати, як в українській історичній науці ставилося та вирішувалося питання участі вчителів у культурно-духовних процесах, що відбувалися в українському селі. Це дасть можливість окреслити історіографічну ситуацію, виявити ідеї та підходи, що можуть слугувати орієнтирами у конкретно-історичному дослідженні поставленої проблеми.

Національно-культурне та духовне життя 20-30-х рр. ХХ ст. - досить складний комплекс, у якому перепліталися національні почуття і соціальні настрої, віра у Бога і

стихийний атеїзм, фантазії про "нове життя", "комуністичний рай" і непохитна відданість нормам традиційної селянської моралі. Найпотужнішим чинником культурно-духовних перетворень був більшовицький політичний режим, який для впливу на духовну сферу використовував широкий набір методів. Характерними ознаками політики в цій сфері були уніфікація та ідеологізація культурно-духовних трансформацій. Тому для вивчення культурно-духовних процесів, що відбувалися в українському селі у 20-30-х рр. ХХ ст., необхідно виявити і описати максимальну кількість факторів, які реально впливали на духовну сферу селянства. Це в першу чергу стосується вчительства, якому відводилася ключова роль у здійсненні "культурної революції".

Більшовики розглядали вчителя як одну з важливих "деталей" в ідеологічній "машині" режиму. Тому вчителі постійно перебували в полі зору комуністичної партії, були предметом обговорення у засобах масової інформації. Цікаво, насамперед, з'ясувати, як більшовики розуміли суспільне призначення вчителя. Один з провідних адміністраторів освіти в Україні Я.Ряппо наголошував, що для радянської сільської школи необхідний учитель не тільки грамотний, але й такий, який володіє пролетарською ідеологією і матеріалістичним світорозумінням¹⁶. Перші підручники для викладачів та студентів педвузів чітко визначали призначення вчителя: перебудовувати життя на комуністичних підвалинах¹⁷. Отже, вчителі цікавили більшовиків не тільки самі по собі, але й як "приводний пас" до широкої селянської маси¹⁸.

На початку 20-х рр. більшовицькій владі, яка утверджувалася в Україні, довелося мати справу із "старим" вчительством, досить неоднорідним за своїм складом. Тому в історіографічному плані досить актуальним є питання "радянзації" "старого" вчительства. У статтях, присвячених сільському вчительству, декларувалося, що серед цієї частини сільської інтелігенції відбулись величезні зрушення, майже розвіялась свідомо політична опозиція, яка частково була серед вчительства¹⁹. Однією з перших спроб показати процес "радянзації" вчительства у 20-х рр. була стаття О.Мізеряцького, опублікована в журналі "Радянська освіта". Взаємовідносини вчителів і селян він розглядав крізь призму більшовицького міфу про поглиблення диференціації села. Звідси, мовляв, випливають нові вимоги селян-незаможників до вчителя, які на з'їздах комнезамів "висловили багато незадоволення працею вчителя як культурно-політичного діяча"²⁰. Радянська історіографія з ідеологічних міркувань спрощувала проблему "перевиховання" вчительства і залучення його до "соціалістичного будівництва". Сучасні дослідники значно реалістичніше оцінюють темпи переходу на бік влади. В.В.Масненко та І.Ф.Шаров вважають, що переходу вчителів на бік нової влади, прийняття марксистської ідеології і основних цілей радянського культурного будівництва протягом 1921-1922 рр. в масовому вияві ще не відбулося. Вчительство поступово починає визнавати радянську владу як реальну силу, що проводить дійсно загальнонародну політику, особливо в сфері культурно-освітнього, національного будівництва. Реальний поворот в бік радянської влади відбувся в 1924-1925 рр.²¹. В.В.Масненко у дисертаційному дослідженні, присвяченому суспільно-політичній позиції інтелігенції України 20-х рр., визначив основні параметри процесу політичної диференціації освітян. Він відзначив, що поряд зі збільшенням прихильників соціалістичного ладу чіткіше визначилися групи, які, визнавши де-факто існуючий політичний режим, шукали альтернативні шляхи розвитку. На зміну політичній позиції вчительства вплинула та обставина, що його склад, порівняно з дореволюційним, оновився на 40-45%. Нове покоління відрізнялося невисокими професійними якостями, зате у політичному плані було лояльнішим до радянської влади. Особливо важливим є висновок дослідника про те, що передчасно вести мову про прийняття вчительством наприкінці 20-х рр. ідей компартії. Слушним є зауваження, що погляди педагогів мали певне розмаїття і не вміщалися в офіційні ідеологічні схеми²². У "Нарисах історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)" розглядаються найпомітніші віхи в житті інтелігенції. Автори відзначили ідеологічний вплив на інтелігенцію, причому ця ідеологізація здійснювалася репресивними методами²³.

У контексті "радянзації*" вчительства та його "перевиховання" заслугове на увагу сторична доля та суспільно-політична діяльність сільської інтелігенції, пов'язаної з вадіонально-визвольним рухом. В радянській пропагандистській та науковій літературі ця -истина інтелігенції фігурує як "петлюрівська". Конкретно-історичне та історіографічне дослідження вчительства, що пов'язувалося з "петлюрівщиною", має важливе значення для змислення процесів, що відбувалися у сфері національної свідомості українського селянства. Адже вчителі, які були активними учасниками повстанського руху, справляли лімітний вплив на світогляд селянства. Прагматично мислячі більшовицькі теоретики взажали, що без допомоги сільської інтелігенції, яка таврувалася тоді як "петлюрівська", не ігасться провести "культурну революцію"²⁴. З початком масованого наступу на селянство посилилася критика "націоналістично настроєної української інтелігенції", "викривався" її прямиий зв'язок з "куркульством", яке є "соціальною базою для зростання українського націоналізму"²⁵. На фоні тези про ворожість "петлюрівського" вчительства дещо несподівано видається версія газети "Пролетарій" (Харків), яка констатувала, що погляд на ;траїнське учительство як на контрреволюційне й петлюрівське в багатьох відношеннях є помилковим. При близькому знайомстві з будь-яким сільським учителем, який вважався відчайдушним петлюрівцем, з'ясовувалося, що невелика робота над його свідомістю і гизводила до то, що він ставав прихильником радянської влади. Цю оцінку процесу "радянзації" "петлюрівського" вчительства фактично підтримав Г.М.Шевчук у своїй монографії "Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 рр."²⁶. В цілому для радянської історіографії було традиційним виділяти ту частину сільського вчительства, яке виступило провідником "буржуазно-націоналістичних ідей" на селі, підтримало Центральну Раду та зі :-"роєю в руках виступило на боці Директорії"²⁷.

Гадаємо, відносно завершену картину поведінки та світоглядної еволюції національно свідомих вчителів може дати дослідження тих сюжетів, де вони постають як ізгтивні діячі. Йдеться насамперед про їх участь у діяльності "Просвіт" та національному церковному русі. З новітніх досліджень історії "Просвіт" можна зробити висновок, що відносини між органами влади і сільськими освітянами загострилися саме у процесі "радянзації" "Просвіт", в яких вчителі відігравали ключову роль²⁸. Згаданий вище І О.Мізерницький вважав антиприродним "шлюб українського вчительства з автокефальними допами"²⁵. Радянська історіографія констатувала, що саме "націоналістичні елементи" з 40 вчителів стали на чолі руху автокефальної церкви'. В сучасних дослідженнях з історії УАПЦ також підтверджується, що сільські вчителі були серед найактивніших учасників . національно-визвольного церковного руху³¹.

Розглядаючи проблему "вчитель і селянин", необхідно з'ясувати, як селянин ставився до вчителя і яким був його ідеал вчителя. В історичній літературі рідко наводяться факти, що характеризують ставлення селянства до вчителів. У зв'язку з цим привертає увагу коротке довідомлення С.К.Гуганського про те, що безпартійні селянські конференції ухвалювали вимоги, щоб учителі, яких направляють до шкіл, добре знали українську мову³². Висновок азтора цілком у дусі тогочасних вимог: ці факти, мовляв, свідчать, що в ході будівництва радянської держави помітно зросла політична свідомість народних мас, хоча така поведінка півдише є виявом національної свідомості.

Вчительство відіграло важливу роль у здійсненні більшовицької "культурної революції" в українському селі. Суспільно-політичні функції радянського вчителя-гультармійця найповніше виявилися у процесі ліквідації неписьменності. Ця тема завжди вважалася однією з пріоритетних як в радянській, так і в сучасній історіографії. В монографічних дослідженнях з історії культури підкреслювалося як народногосподарське, гак і політичне значення масової ліквідації неписьменності³³. При цьому в радянській історіографії на перший план виносився класовий зміст лікнепівської політики, що мала на меті "підняти культуру та політичну активність тих соціальних груп, які становили опору радянської влади на селі"³⁴. Сучасні дослідники історії освіти дорослих вказують на те, що поряд з виконанням агітаційно-пропагандистських, ідеологічних завдань, що

"довантажувалися" "зверху", освітянам вдавалося запроваджувати загальнонаукові і "загальнокорисні" знання. Висловлене твердження, що пріоритетним в теорії та практиці позашкільної освіти залишалися загальноосвітні, науково-практичні, а не ідеологічні інваріанти, що освіту дорослих як пласт української культури 20-х рр. не можна зводити до ідеологізації³⁵. Загалом в сучасній історіографії помітні прагнення поглибленого дослідження "ліквідації неписьменності", про що свідчать, зокрема, дисертаційні і дослідження з цієї теми³⁶.

З усіх аспектів проблеми "вчитель і селянин" найгострішим і недостатньо з'ясованим є питання їх відносин в умовах розкуркулення і колективізації. Тут слід говорити не про абстрактного вчителя, а враховувати ті зміни, яких зазнав вчительський корпус впродовж 20-х рр. Основний зміст цих трансформацій досить відверто визначив М.Скрипник: "старі кваліфіковані сили ... відсіялися, пройшли ...через решето ДПУ"⁷. У "Нарисах історії української інтелігенції" підкреслено, що викорінювалося найголовніше, що становило сутність інтелігенції - волелюбність, незалежність від влади, вболівання за долю народу, подвижництво, прилученість до світової культури. Критично оцінені також інтелектуально-духовні параметри вчителів: невисокий професіоналізм, інтелектуальна бідність частини вчительства не могли повною мірою забезпечити певного рівня оволодіння знаннями. Побутова невлаштованість, чвари, постійний страх потрапити в чергову профілактичну "чистку" змушували вчительство повсякчас доводити свою лояльність до партії і властей, пристосовуватися до командно-адміністративної системи, виховувати у дітей спотворені моральні поняття³⁸. Таким чином, на момент переходу у тотальний наступ на селянство більшовики мали у своїх руках значно слухняніший інструмент ідеологічного впливу, ніж на початку 20-х рр.

У публікаціях 30-х рр, сільське вчительство розглядалося як передовий загін "у наступі трудового села на куркульню" і твердилося, що більшість радянського вчительства стало саме на таку позицію⁹. В радянській літературі сільський учитель виступає як героїчний учасник боротьби за соціалістичну перебудову сільського господарства, який до того ж постраждав від рук куркулів. При цьому "куркульство" не було пасивним спостерігачем за тим, що відбувалося на "ідеологічному фронті", а повело боротьбу за вчителів, прагнучи залучити їх на свій бік. Якщо це не вдавалося, "куркульство" застосовувало два методи впливу на вчителів: дискредитацію або фізичну розправу⁴⁰. За твердженням радянських істориків, в роки суцільної колективізації сільська школа розвивалась в умовах гострої класової боротьби. Куркулі поширювали ворожі чутки про школу, намагалися підірвати її зсередини, використовуючи "ворожі елементи" серед учительства⁴¹. При цьому окремі вчителі, які ніби перебували під впливом СВУ, виступали проти "соціалістичної реконструкції сільського господарства"⁴². Сучасна українська історіографія також визнає факт участі вчителів у проведенні колективізації, але оцінює це явище з діаметрально протилежної точки зору. Як наголошують автори "Нарисів історії української інтелігенції"⁴³, багато хто з учителів не лише агітував за колгоспний лад, а й практично брав участь у насильницькій колективізації, у розкуркулюванні селян, очолював хлібозаготівельні кампанії в страшні 1931-1933 рр⁴⁴. Радикальні зміни у духовний стан українського села вніс голод 1932-1933 р. Становище інтелігенції в тих умовах охарактеризував Г.В.Касьянов. Він підкреслив, що голодний терор проти села і репресії проти сільської інтелігенції жахливим чином позначилися на сільському учительстві. Одним із наслідків цієї політики було викриття освітянами "класово ворожих, петлюрівсько-шовіністичних, контрреволюційних настроїв" вчителів. Дослідник навів кілька фактів, що свідчать про участь вчителів у вилученні хліба. Отже, голод призвів до того, що освітяни сіяли не тільки "добре, розумне, вічне"⁴⁴. Становище вчителів в кінці 20-х - на початку 30-х рр. та деякі аспекти їх відносин з селянством висвітлив Я.І.Мандрик, який досліджує культуру українського села періоду сталінізму⁴⁵.

Трагічна доля українського вчительства простежується у працях з історії репресій в Україні. Продуктивність підходу до кожного освітянина як суспільного діяча, дослідження і

зого біографії з точки зору соціально - історичної психології засвідчила праця В.Марочка та ГХілліга "Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941)", що побачила світ у 2003 р. У ній підкреслюється, що терор проти освітян - свідомо акція -покорення специфічної соціально-професійної групи, яка впливала щоденно на свідомість і тсихіку молодого покоління, тому репресії набули серед них особливого методу "політичного відбору"⁴⁶. Репресованим освітянам присвячена також праця миколаївських дослідників⁴⁷.

З точки зору впливу вчительства на свідомість селянських мас важливе значення має п-"слідження діяльності та поведінки вчителів, які несли гуманітарні знання. Цікаві спостереження в цьому плані містять праці О.А.Удода, який досліджує вплив історичної науки та освіти на духовне життя народу. Досліджуючи соціально-психологічний портрет _чителя історії 30-х рр., він дійшов висновку, що той вимушений був виконувати роль руйнівника традиційних духовних цінностей українського народу. Соціально- психологічний спин учителів історії відзначався надзвичайною суперечливістю і нестійкістю, типовими тули явища подвійної, а то й потрійної моралі, соціальної мімікрії, пристосуванства, онформізму⁴⁸. Крім суто навчальної та пропагандистської діяльності, О.А.Удод виділив ще :пну характерну для того часу функцію вчителя - "наглядацьку". Це виявилось зокрема під ндс релігійних свят, коли партійні комітети організовували чергування педагогів біля

⁴⁹
ПгрКОВ

В останні роки в історіографії спостерігаються обнадійливі тенденції. По-перше, опіншоється поглиблене конкретно-історичне дослідження історії освіти та інтелігенції в Україні (Липинський В.В.⁵⁰, Бачинський Д.В.⁵¹). По-друге, триває регіоналізація досліджень гупьтурно-духовних процесів. Так, цікаву спробу відтворити суспільно-політичний портрет вчительства Поділля 20-30-х рр. зробив В.А.Нестеренко. Зокрема, він описав участь вчителів > проведенні "українізації", охарактеризував їх політичні настрої за матеріалами ДНУ, _роцес "радянзації"" за допомогою "чисток" та репресій⁵². О.О.Лойко розглянула деякі питання "політичного виховання" вчительства Вінниччини в період непу і підкреслила його своєрідну поліфункціональність: вчитель одночасно був ліквідатором неписьменності. :тганізатором активності селянства, юрисконсультом і викладачем⁵³.

Істотні зрушення спостерігаються в історико-педагогічній науці, яка має значний потенціал для висвітлення участі вчителів у культурно-духовних перетвореннях. З'явилися монографії, навчальні посібники з історії українського шкільництва досліджуваного ' періоду⁵⁴, низка підручників з історії педагогіки⁵⁵. За останнє десятиліття захищено ряд І п «горських та кандидатських дисертацій⁵⁶. Важливі аспекти зазначеної проблеми і ппшімаються також в ряді статей з історії школи та педагогічної думки⁵⁷,

і Короткий історіографічний аналіз показує, що в історичній та історико-педагогічній ;] пттературі частково висвітлюються окремі сторони багатогранної і суперечливої діяльності і' сільського вчителя у царині національно-культурного та духовного життя українського села і І>х - 30-х рр. ХХ ст. Часто в літературі акцент робиться на взаємовідносинах влади і І вчительства, при цьому активною стороною виступає влада, яка підпорядкувала собі вчителя і : використовує його як інструмент. Зрозуміло, що це дуже важливе питання, особливо у < світлі політичних технологій, застосованих більшовиками, однак домінування такого підходу ївалишає в "тіні" повсякденну практичну діяльність вчителя. В сучасних історичних .1 дослідженнях на перший план виступає елітна частина інтелігенції, ті творці духовних - пд-шостей, які мали загальнодержавне визнання або ж постраждали під час політичних о репресій, в той час як основна маса рядових представників інтелігенції, насамперед і сільського вчительства, залишилася непоміченою для сучасних істориків.

ХІ Для реконструкції духовно-культурного процесу як певної цілісності необхідно е ілатнайповніше висвітлити усі його складові у динаміці та взаємодії. Зрозуміло, що найголовнішими учасниками культурно-духовних трансформацій були вчил ель і селянин, які в заходилися у тісному, органічному взаємозв'язку. На поведінку і соціальну роль сільського яїа*зггеля накладаю відбиток те, що він сам якоюсь мірою був селянином. Без селянина

культурно-освітня діяльність вчителя позбавлена сенсу. Тому реконструкція взаємозв'язків селянина і вчителя важлива для відтворення усєї системи культурно-духовного життя. Що означав вчитель для селянина і селянин для вчителя? Як вони впливали один на одного? Як ці відносини позначалися на загальному тонусі духовного життя? З того, що нам уже відомо про життєдіяльність сільського вчителя, ми можемо сказати, що він виступав у ролі своєрідного "ретранслятора", доносив до селянина інформацію про зовнішній світ та здійснював її тлумачення. Ця функція вчителя була в повній мірі використана владою. Для осмислення змін у духовному світі селянина важливо встановити зміст та структуру інформації, яку селянин сприймав через вчителя. Тому зрозуміло, що без фігури вчителя буде збідненим та історично неправдивим національно-культурне та духовне життя українського селянства.

Для дослідження сільського вчителя як "живої" людини маємо чималий арсенал пізнавальних засобів, апробованих антропологічно орієнтованою історією. Особливо актуальним є питання щодо нашої здатності проникнути у складний духовний світ певного часу і зрозуміти його. Важливо враховувати, що зміст людських діянь минулого специфічний для кожного суспільства і кожного періоду історії, історично мінливий, тому його можна зрозуміти, лише вивчаючи у контексті даної культури. Хоча це правило стосується насамперед давніх епох; у процесі дослідження духовного світу 20-30-х рр. також слід мати на увазі, що специфічна поведінка та світобачення людей того часу можуть бути зрозумілі у загально історичному контексті.

Один із стереотипів, який, ймовірно, склався у свідомості дослідника - це певний ідеальний тип вчителя як носія моралі, що був "еталоном" та авторитетом для решти населення. Коли розглядати сільського вчителя як "живу", реальну людину, то ми побачимо, що вчительство не становило однорідної маси ні з морально-етичної, ні з політичної точки зору. Вчительство істотно змінилося упродовж 20-30-х рр. за всіма параметрами. Це ж стосується і селянства, яке пройшло випробування більшовицькими соціально-аграрними експериментами. В якій мірі і на яких відрізках цього періоду можна говорити про так би мовити, соціально-психологічну "сумісність" селян і сільських вчителів у світлі тих соціально-культурних змін, що пережило українське село? Якого вчителя прагнув мати український селянин і яким був ідеал цього вчителя? Чи не похитнула активна участь вчителів у репресивних акціях віру селянина в моральність учителя? Якщо в цілому, як стверджує історіографія, до влади селянство ставилося негативно, то як воно ставилося до учителя, який часто виступав як активний агент цієї влади? Гадаємо, це тільки деякі питання, на які хотілося б почути відповідь з уст істориків.

Для з'ясування реальної ролі вчителів у культурно-духовному житті селянства, виявлення каналів впливу учителя на селянина необхідно реконструювати соціально-психологічний портрет самого сільського вчителя. Доцільно поставити перед собою запитання: що ми знаємо про життя, настрої, політичні уподобання та мотиви поведінки конкретного, "живого" учителя 20-30-х рр. ХХ ст. на рівні кожного села? Складається враження, що сучасна історіографія щодо сільського учителя оперує ще надто загальними характеристиками, які потребують перевірки, підтвердження або спростування на основі фактів. Нерідко нічого не говориться, про якого власне вчителя йдеться: "старого", що перейшов новому режимові у "спадок" від царської Росії, чи "нового", рекрутованого більшовиками для "культурного фронту" з числа своїх симпатиків, чи це був той же "старий", але вже "перевихований" вчитель? Історичні знання з цього питання ще не мають того рівня конкретності, який би дозволив не лише констатувати, а пояснити духовну природу сільського вчителя і через нього зрозуміти своєрідність усього культурно-духовного процесу. Історіографічна практика показує, що з цієї ситуації є єдиний вихід: ретельне і дослідження усєї сукупності фактів, що стосуються учителів. Саме дослідження вчителя і селянина з точки зору повсякдення дасть можливість заповнити деякі прогати в історії українського села 20-30-х рр. ХХ ст.

Гадаємо, мають також сенс міркування сучасних історіографів про те, що дослідження інтелігенції, в тому числі й сільської, може бути здійснене крізь призму соціально-етичних, моральних аспектів, громадянського обов'язку, професіоналізму, служіння народу, ⁴⁵⁹ утвердження високих гуманістичних цінностей, протистояння тоталітаризмові .

Зрозуміло, що запропоновані історіографічні роздуми є тільки спробою окреслити перспективні варіанти пошуку. Наведені історіографічні факти є достатніми, щоб констатувати, що для всебічного розкриття реальної участі вчительства у національно-культурному та духовному житті необхідно здійснити спеціальне дослідження, побудоване зі значних масивах різноманітних джерел. До речі, на наших очах досить швидко втрачається одне з таких цінних джерел - усні розповіді очевидців тих подій про діяльність ті поведінку вчителя. Використання "усної історії" як методу дослідження могло б ще врятувати якусь частину цієї інформації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Смолій В.А. Українська історична наука на рубежі XXI століття // Освіта України.- 1997,- 4 липня.- С.7; 2. Бєікий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире: Пер. с англ.-М., 1992; 3. Ковальський М.П. Історичні питання української історіографії // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України: Теорія та методи. Міжвідомчий збірник наукових праць,- Дніпропетровськ, 1995.- С.6; 4. Рєєнт О.П. Історична наука: регрес чи поступ? // Історія в школі,- №1-2.- С.7; 5. Коцур В.П. Історичні дослідження: методологія та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х - 30-х рр.: історіографія).-К., 1998.-: 506 с.; 6. Шейко В. Історія культури України: історіографічний огляд // Сіверянський історико-етнографічний збірник.-2000.- №6.-С.80-89; 7. Зінко О.В. Молодіжний рух в УСРР у 20-ті роки (історіографічний аналіз літературних джерел 20-30-х років): Автореф. ... дис. канд. іст. наук.-К.,1993.-23 с.; 8. Чирва Ю.І. Розвиток народної освіти України (1917-1932 рр.) : Історіографія проблеми: Автореф. дис. ... канд.іст. наук,- Дніпропетровськ, 1995.- 18 с; 9. Вашенко І.В. Політика українізації 1920-х - початку 1930-х років в Україні: Історіографія: Автореф. ... дис. канд.іст. наук.-Х.,2001; 10. Рафальський О.О. Національні меншини в Україні у XX столітті: Історіографічний нарис.-К., 2000.- 447 с.; 11. Мармазова Т.І. Історіографія українського руху в Україні під проводом Н.І.Махна (1918-1921 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук.- К.,2003.-19 с.; 12. Висовень О.І. Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920 - ті роки початку 1930-х рр.): Історіографія: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.-К.,2004.-20 с.; 13. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIIІ - ХХ століття).-К., 2000.-256 с.; 14. Коцур В.П., Коцур А.П. Історіографія історії України: Курс лекцій.-Чернівці:Золоті литаври, 1999.-520 с.; 15. Калакура Я.С. Українська історіографія: курс лекцій.- К., 2004.-496 с.; 16. Ряппо Я. Система народного просвещения Украины: Сборник материалов, статей и приложений.-Х.: ГНУ, 1925.-С.207; 17. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні.-Х., 1926.-С.88; 18. Учителство в Україні - це ремесло // Коммунист.- 1925.-13 января; 19. Антонов Г. Сільське вчительство і його розвиток // Зоря.-1925.-4.1.-С.19; 20. Мізерницький О. На шляхах радянської освіти.-1927.-№11-12.-С.4; 21. Масненко В.В., Шаров І.Ф. Вчительство та становлення радянської школи на Україні в першій половині 20-х років // Український історичний журнал.-1990.-№12.-С.100-104; 22. Масненко В.В. Суспільно-політичні позиції інтелігенції України в 1921-1928 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.-К.,1993.-16 с.; 23. Історія української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). У 3-х кн.-К.,1994.-Кн.2,- С.37; 24. Диманштейн І.С. Сельская интеллигенция и национальный вопрос // Коммунист.-1923.-19 июня; 25. Гехтман І. До питання про соціальні коріння українського націоналізму // Більшовик України.-1929.-№2.-С.83,87; 26. Шевчук Г.М. Історія культурного будівництва на Україні у 1921-1925 роках.-К.,1963.-С.182; 27. Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму.-К.,1985.-С.11; 28. Малюта О. "Просвіта" та державні утворення в Україні (1868-1939 рр.): історико-теоретичні аспекти взаємодії// Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей.-К.,2004.-Вип.7.-С.117-136; 29. Свєселєнський Л., Фарина С. "Советизація" та занепад товариств "Просвіта" в Україні 1920-1923 рр. // Розбудова держави,-1994,-№5.-С.46-57; 30. Мізерницький О. Вказана праця.-С.4; 31. Бачинський П.Т. Здійснення на Україні ленінської національної політики в культурному будівництві (1921-1925 рр.) // Наукові праці з історії КПРС: Вісвідомчий наук. зб.-К.,1966.-Вип.10.-С.7; 32. Зінченко А.Л. Благовістія «Зонального духу»: українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.- К., 1993.- С.63; 67; 120; 33. Г.Тяньський С.К. Здійснення ленінських принципів народної освіти на Україні.-К.,1960.-С.40-41; 34. Шевчук Г.М. Вказана праця.-С.69; 35. Михайлов О. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929-1941).-К., 1963.-С.32; 36. Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. ХІХ - 20-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис. ... докт. пед. наук.-К., 1996.-С.39; 37. Гололобов В.М. Історія писемності серед дорослого населення України у 20-х роках: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.- Львів, 1998.-19 с.; 38. Скрипник М. Інтелігенція в реконструктивну добу // Шлях освіти.-1930.-№7-8.-С.9; 39. Зі Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). У 3-х кн.-К.,1994.-Кн.2.- С.139; 40. Колективізація трудового села і ліквідація куркуля як класу // Радянська освіта,-1930.-№3.-С.7; 41.

Ткачова Л.Т. Вказана праця.-С.141; 41. Михайлов О. Вказана праця.-С.53;42. Яницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.).-К.,1965.-С.181; 43. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). У 3-х кн.-К.,1994.-Кн.2,- С.124; 44. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція в 1933 р. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: республіканський міжвідомчий збірник наукових праць.-К.,1992.-Вип.2,- С.93-94; 45. Мандрик Я.І. Культура українського села в період сталінізму. 1929-1938 рр.- Івано-Франківськ. 1998.-С.62-63, 72-73; Мандрик Я.І. Сільські вчителі і педагоги Радянської України в роки завершення масової насильницької колективізації: правда і вимисли // Вісник Харківської державної академії культури: Зо. наук. праць.-Х.,2001.-Вип.7.-С.25-30; 46. Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941).-К.,2003.-302 с.; 47. Журецький Я.І., Шитюк М.М. Освітняники Миколаївщини - жертви репресій сталінізму.-Миколаїв, 1994.-67 с.; 48. Удод О.А. Історія і духовність.-К.,1999.-С.23, 25; 49. Удод О. Деформація національно-історичної пам'яті українського народу: 20-30-ті рр. // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.- К.,2003.-Вип.7: Спеціальний.-С.202; 50. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки: Автореф. Дис. ... докт. іст. наук.-Х.,2001.-39 с.; 51. Бачинський Д.В. Інтелігенція Української СРР в українізаційних процесах 20-х - початку 30-х років ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.-Чернівці, 2004.-20 с.; 52. Нестеренко В.А. Українське вчителство Поділля в 1920-1930-ті роки: суспільно-політичний портрет // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36. наук. пр.- Кам'янець-Подільський, 2003.-Т.3.-С. 155-164; 53. Лойко О.О. Розвиток шкільної освіти на Вінничині в період непу // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє : Збірник наукових праць.- К.,1999.- С.238-244; 54. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки 1917-1985 рр.).-К.,1992.- 196 с.; Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): Навчальний посібник.- К., 1996.-302 с.; 55. Лгобар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посібник.-К., 2003.-450 с.; Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. посібник.-К., 2003.-335 с.; 56. Нікітчина С.О. Становлення і розвиток системи професійно-педагогічної підготовки вчителів історії в Україні (1917-1991 рр.): Автореф. дис. ...докт. пед. наук.-К., 1998.-38 с.; Матвійчик Н.С. Підготовка вчительських кадрів в Україні (20-30-ті роки ХХ століття): Автореф. дис. ... канд. пед. наук.-К., 1997.-19 с.; Потапова Л.В. Розвиток національної школи в Україні (1917-1933 рр.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук.- Луганськ. 1998.- 16 с.; Дуднік Л.М. Педагогічна служба в школах України (20-ті - перша половина 30-х років ХХ століття): Автореф. ... дис. канд. пед. наук.- Луганськ, 2002.-20 с.; 57. Калениченко Л. Проблема сім'ї та сімейного виховання в Україні (20-ті роки ХХ ст.) // Шлях освіти.- 1997,- №4.- С.47-50; 58. Гуревич А.Я. От истории ментальностей к историческому синтезу // Споры о главном: Дискусии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов».-М, 1993.-С.21 -20; 59. Коцур В., Тарапон О. Інтелігенція і формування інтелекту нації (20-30-і рр. ХХ ст.) // Рідна школа. - 1998.- №9.- С.20.

Т. І. Гумешюк

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІСЛЯ ПРИЄДНАННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ДО УРСР У 1939-1941 РОКАХ У СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Радянсько-німецький пакт про ненапад і таємний протокол, підписаний 23 серпня 1939 р., поділив сфери впливу в Європі між двома диктаторами, що дозволило в майбутньому А. Гітлеру уникнути війни на два фронти, а Й. Сталіну інкорпорувати ті українські землі, що раніше знаходилися поза межами СРСР. 17 вересня 1939 р. частини Червоної Армії отримали наказ перетнути польсько-радянський кордон і зайняти територію Західної України.

У радянській історіографії і пресі того періоду більшовицька експансія в основному на захід подавалася як захист „єдинокровних братів-українців”.

Після приєднання Західної України до УРСР сталінське керівництво взялося до перевлаштування суспільно-політичного життя в регіоні за радянським зразком. Паралельно, за словами львівського дослідника К. Кондратюка, наслідування радянських зразків чітко простежувалось в галузі культури, освіти, науки. На службу офіційній ідеології намагалися поставити місцеву творчу інтелігенцію. За словами автора, поступово у суспільстві утверджувалася особлива система організації духовної творчості. Характерні її риси - грубе втручання в літературно-художнє життя, вузькоутилітарний підхід до літератури й мистецтва, строго обмежені рамки дозволеного грі виборі теми, ідей, форми твору, пріоритет класового підходу над загальнолюдським¹.

Ідеологічний тиск і організаційний контроль були головними складовими у ставленні влади до діячів культури. Намагання обмежити духовне життя лише орієнтацією